

Етически проблеми при опити с ембриони

Аглая Денкова

Както повечето биоетически проблеми, този за опитите с ембриони е интердисциплинарен и е обект на научно-специализирани и обществено-популярни дискусии, в които рядко се стига до единно решение. Той включва в себе си полетата на етиката, медицината, философията, правото, икономиката и други. В настоящата работа ще бъдат разгледани основните позиции и аргументи по въпросите с гореспоменатите експерименти, като целта на този труд е придобиването на по-ясна представа за дълбочината на измеренията на въпроса за ембрионите. Това е необходимо с оглед на етическите проблеми, които произлизат от тази антиномия като това що е човешко достойнство и следва ли то да е неприкосновено от възникването на ембриона.

Напредването на експерименталната наука и опитите с ембриони, клетки и т.н. води до снижаване на границите за дефиниране на индивид както в количествени параметри – напр. гестационна възраст; така и до качествени - потенциален индивид, чието право е зададено външно и някак несамостоятелно. Затова най-напред е нужно да се даде определение на това, което ще се разбира в разработката под „ембрион”. Това е една сравнително трудна задача, защото има множество дефиниции, които се различават значително. Поради това предлагам следната формулировка: организъм в най-ранен етап на развитие. Зародишът е на лице от сливането на мъжките и женските гамети до края на осмата седмица.ⁱ Ембрионът следва и да се различи от фетуса, който представлява развитието на плода от третия месец на бременността след зачеването до самото раждане.

Първото гранично събитие: възникването на потенциален живот, дава ход на дискусията „Кога човекът става човек?”, т.е. какви са границите на живота. По закон човек/субект има от момента на раждането муⁱⁱ, затова по-редно е да се пита: „Доколко следва да се защити зараждащият се човешки живот?”. Дискусията набира сила, защото тук са засегнати основни етически проблеми за ценността на човешкия живот; какво е човешкото достойнство; уникалността на индивидаⁱⁱⁱ. За да може да се разбере от какво се пораждаат тези проблеми, е нужно да се обяснят самите опити с ембрионите.

Преимплантационната генетична диагностика е метод, чрез който ембрионите биват проверявани за бъдещи възможни увреждания на плода^{iv}. Тази диагностика се

прави само при *in vitro* оплождане и преди ембрионите да бъдат имплантирани. Основният проблем, който е залегнал в преимплантационната генетична диагностика, е така наречената „негативна селекция“, при която некачественият ембрион се отстранява, за да може родителите да се сдобият с качествено поколение.^v Разглеждайки въпроса според принципите на деонтологията, този метод следва да е забранен, тъй като нарушава основния принцип за човешкото достойнство. Този аргумент бива оборван от утилитаристите по следния начин: защо да е забранена преимплантационната диагностика при положение, че износването на едно увредено дете със сигурност ще донесе повече страдание, отколкото щастие? Разбира се, може и да се приложи обосновката за „наклонената плоскост“, която в случая би изглеждала така: позволяването на такъв вид „негативна селекция“ би могло да доведе до „позитивна селекция“. Така, с помощта на биотехнологиите, хората ще могат да „поръчват“ деца още от ембрионалния им стадий, които да отговарят на предзададени от родителите критерии: хубост, ръст, цвят на кожа и коса, интелектуален капацитет. Раждането би се превърнало просто в производствен процес със специфична целева група (конкретните родители) и ще се търси конкретен краен продукт, който да е съответстващ на определени характеристики. Ще се създаде един изцяло нов пазар със свое собствено търсене и предлагане, като център на това ще е особен вид благо – конкретна форма на човешки живот. Все пак прилагайки този вид диагностика с терапевтична цел може да се предотврати унаследяване/поява на голям брой заболявания като синдром на Даун, синдром на Алперс, таласемия, рак на гърдата, мусковисцидоза и др.

Терапевтичното клониране пък представлява соматичен клетъчен ядрен трансфер. Целта е добиване специфични ембрионални стволови клетки, от които по-късно да се развият и извлекат тъкани за трансплантация и лечение на необратимо увредени органи. Процедурата включва извличането на соматична клетка от болния, прехвърлянето на ядрото ѝ в яйцеклетка, чието ядро вече е било премахнато. Получената нова клетка минава през електрическа или химическа стимулация, като резултатът е бластоцист, от който се извлича вътрешната клетъчна маса, за да се изолират недиференцираните стволови клетки. Смята се, че вероятността за отхвърляне на тези клетки от организма е значително по-малка, защото се използва биологичен материал от самия реципиент, но има повишен риск от развиване на тумори.

Така наречените „остатъчни ембриони” и процедурите с тях също са етически проблемни. Обикновено при *in vitro* процедури се имплантират един до 3-4 ембриона, а останалите биват замразявани и пазени, в случай, че първата процедура е неуспешна или има желание за следваща бременност. Казусът тук се появява, когато родителите нямат желание за повече деца или зиготите се превърнат в негодни за износване. Въпросът е какво се случва с ембрионите. Има няколко възможности: 1. да бъдат оставени да умрат/да бъдат унищожени; 2. да бъдат дарени на други рецепиенти с репродуктивни проблеми (ако са годни); 3. да се ползват за научни изследвания. Аз ще се спра главно на третия вариант, макар че първите две алтернативи също са обект на етически дебати.

Опитите с остатъчните ембриони са регулирани в България. Възможно да се правят опити с ембриони, ако и само ако те не могат да бъдат използвани за оплождане. В такъв случай ембрионите могат да бъдат предоставени за медицински, научни и лечебни цели и по изрично желание на донорите. Не се допуска създаване на ембриони с изследователска цел.^{vi}

Обикновено остатъчните ембриони са ключови за клетъчна терапия, защото от тях се извличат ембрионалните стволови клетки. За да може да бъде изолирана вътрешната клетъчна маса, зародишът бива разкъсан и унищожен. Тук лежи и същината на проблема: какъв е моралният статут на ембриона, кога се преминава границата от съвкупност от клетки до възприемането на ембриона като „човек” и следва ли да има права.

С напредъка на медицината и биотехнологиите възможностите, които се откриват са необятни, като почти всички целят едно: подобряване и удължаване на човешкия живот. Един от основните аргументи в полза на експериментите с ембриони е: ненужно жестоко е да се лишават болни хора от лечения, които евентуално биха могли да бъдат достигнати съвсем скоро, посредством експериментите с ембриони. Провеждат се опити с ембриони за терапевтични цели – напр. лекуване на Алцхаймер, парализа вследствие на инциденти, както и за диабет, т.е. за множество неизлечими в момента заболявания. Има и отделни изследвания, целящи постигане на соматично безсмъртие. Критиците на този възглед твърдят, че стволовите клетки със сигурност не са панацея и че ембрионите се унищожават, само за да се задоволи ненаситното

желание за удължаване или биологично безсмъртие на вече съществуващите индивиди.

Друга позиция в дебата е религиозната. Този ракурс е важен за биоетиката изобщо, защото според мен много от биоетичните, а и етичните аргументи се конструират от основните верски постулати, дадени в секуларизирана форма. Въпросът за опитите с ембриони бива застъпен с оглед на християнската традиция, която отхвърля консеквенциалистките обосновки, засягащи експериментите. Така католиците смятат, че ембрионът трябва да бъде защитаван, тъй като човек съществува (генетично и морфологично) от момента на зачеване. Следователно на ембриона следва да му се зачете човешкото достойнство и трябва да се намерят по-малко проблематични начини за добиване на стволови клетки.

В статия на Роналд Грийн са посочени множество аргументи „за“ опитите с ембриони. Опонентите на религиозната обосновка казват, че зародишът има много по-нисш морален статут. Все пак има нужда от граници: експериментите с ембриони могат да се осъществяват до 14-ти ден от развитието на ембриона. Посочва се високата смъртност при ранните ембрионални етапи на развитие.^{vii} Не може да се говори за човешка душа от зачатията, защото феноменът близнаци/тризнаци се появява на по-късен етап. Така се отхвърля и представата за това, че ембрионът има личностна идентичност, само защото генетично и морфологично е предопределен като човек.^{viii}

Основният аргумент, който се привежда против експериментите с ембриони според концепцията на деонтологията, е този на човешкото достойнство, като особено важен е моментът, че човек е цел сам по себе си, а не само средство.^{ix}

Този аргумент не е достатъчно пълен. За да може да се говори за човешко достойнство и неговата неприкосновеност, първо трябва да се очертае границата на човешкото. Това е ключово, защото именно една правова рамка може да регулира тези опити с ембриони. Това би било невъзможно без първоначалното обособяване на понятието „човек“.

Разглеждайки гореспоменатото понятие, ще се спра по-скоро на проблема за правния статут на човека и кога възниква субект. В тази рамка на човешкото аз не включвам „личността“; за да може тя да съществува в смисъла на уникално човешко същество, което е самоцелно, то непременно е нужно да се обвърже и с понятието за

рационалност и самосъзнание, тъй като без рефлексия всяко едно надграждане на личността се явява случайност, а не интенционален акт. Ембрионът, който за мен представлява струпване на клетъчна маса, с потенцията да стане човек, трябва да бъде защитаван изцяло от дарителите, а самите опити с ембриони да са регламентирани от държавата. Но човекът възниква, когато е роден и редно да бъде разглеждан като правен субект от момента на раждането, въпреки че още преди да е роден бъдещите родители се грижат за неговия най-добър интерес. Дотолкова може да говорим за права на потенциален човешки индивид или за екстраполирано право върху възможност.

Имайки предвид изложението ми, мога да приведа няколко аргумента, които са в полза на опитите с ембриони, които да са предмет на строги правни регулации. Доколкото ембрионът не притежава рационалност и възможността за самопроекция, и по-нататъшното му развитие в плод може да бъде решено само от дарителите/родителите, то не може да се говори за човешко достойнство. Някак абсурдно е да се смята, че клетъчна маса, която има определена евентуална потенция, може да бъде принижена. Представата за достойнството може да се развие само в рационален индивид (макар и минимално разумен), който е в определена среда. Достойнството е изцяло продукт на социалността на човека и няма как да бъде приписано на оплодена клетка. В такъв смисъл аз оправдавам експериментите с ембриони за добиване на по-подходящи стволови клетки, както и за други изследвания, които биха допринесли за развитието на хуманната медицина. Преимплатационната диагностика също е необходима при предпоставен възможен риск за унаследяване на заболявания. Това бих аргументирала посредством открояването на няколко нюанса. Първо самите процедури *in vitro* носят риск за майката; второ – редуцира се шансът от отхвърляне на ембриона, както и неуспешното по-нататъшно развитие на бременността. Не на последно място поставям психическите и емоционалните щети, които тежката бременност и износването на увреден плод може да нанесе на бъдещите родители.

След всичко казано дотук мога да заключа, че колкото и да се говори, дали дадено действие или положение е морално или не, винаги действа едно чисто научно любопитство, което винаги тласка човек към намиране на нови отговори, макар и понякога въпросите да не са още зададени. Индивидът винаги търси нови (само)проекции. В такъв смисъл аз смятам за нужно да се провеждат опити с ембриони, като правя няколко важни уточнения. Тези опити трябва да строго регламентирани,

като целта на експериментите трябва да е разработване на нови/подобри терапевтични средства. В противен случай в постоянното търсене за оптимизиращи модификации и прилагането им може да се загуби това, върху чиято основа се полагат и надграждат всички тези подобрения, а именно: човешката природа и същност. Защото колкото и медицината да се стреми към постоянно подобряване и удължаване на живота, то непременно остават два изцяло неприкосновени и гранични момента – раждането и смъртта.

ⁱ *The virtual human embryo*, <http://www.ehd.org/virtual-human-embryo/>; ембрионалното развитие се наблюдава до 56-58 ден след появата на оплодена яйцеклетка.

ⁱⁱ Закон за лицата и семейството от 10.09.1949, чл. 1

ⁱⁱⁱ Тодоров, Х., Какво е допустимо да се прави с ембриони? Германският случай. *Социологически проблеми*, 1-2/2006, с. 230.

^{iv} Тази диагностика се прави, когато има вероятност за унаследяване на заболяване, предавано от единия или от двата носители на генетичния материал.

^v Тодоров, Х., Пак там, с. 232

^{vi} Виж *Наредба № 11 от 17 Ноември 2011 г. за реда за предоставяне на яйцеклетки, сперматозоиди и оплодени яйцеклетки, които не са използвани за създаване на потомство, на научни, учебни и лечебни заведения в страната и чужбина за медицински и лечебни цели.* http://www.mh.government.bg/media/filer_public/2015/04/17/naredba11-ot-17-11-2011g-predostaviane-iaitsekletki-spermatozoidi-oplodenie-iaitsekletki.pdf

^{vii} Обикновено се дължат на малфункции на X и Y хромозомите

^{viii} Green, M., *Research with fetuses, embryos, and stem cells*, p. 493

^{ix} Кант, И., *Основи на метафизика на нравите*, с. 81

Литература:

1. Закон за лицата и семейството, в сила от 10.09.1949 г., <http://lex.bg/laws/ldoc/2121624577>
2. Кант, И., *Основи на метафизика на нравите*, изд. „Наука и изкуство, София, 1974
3. *Наредба № 11 от 17 Ноември 2011 г. за реда за предоставяне на яйцеклетки, сперматозоиди и оплодени яйцеклетки, които не са използвани за създаване на потомство, на научни, учебни и лечебни заведения в страната и чужбина за медицински и лечебни цели.* http://www.mh.government.bg/media/filer_public/2015/04/17/naredba11-ot-17-11-2011g-predostaviane-iaitsekletki-spermatozoidi-oplodenie-iaitsekletki.pdf
4. Тодоров, Х., *Какво е допустимо да се прави с ембриони? Германският случай в Социологически проблеми*, 1-2, София, 2006, с. 229-242
5. Тодоров, Х., *Католически позиции в съвременния биополитически дебат в Германия* в сп. *Християнство и култура*, бр. 7, 2003, с. 100-107
6. Callaway, E., *UK scientists gain license to edit genes in human embryos*, <http://www.nature.com/news/uk-scientists-gain-licence-to-edit-genes-in-human-embryos-1.19270>
7. Green, M., *Research with fetuses, embryos, and stem cells*, In: Emanuel, Ezekiel J.; Grady, Christine; Crouch, Robert A.; Lie, Reidar K.; Miller, Franklin G.; Wendler, David, eds. *The Oxford Textbook of Clinical Research Ethics*. Oxford; New York: Oxford University Press, 2008: 488-499
8. *The virtual human embryo*, <http://www.ehd.org/virtual-human-embryo/>